

VERBET GÅ

- I FORBINDELSER SOM GÅ I SKOLE, GÅ TIL DOKTOR, GÅ PÅ MOSEN

Af Karen Margrethe Pedersen (Københavns Universitet)

Jeg har for nylig redigeret verbet gå til Ømålsordbogen. Det er det største og mest komplicerede ord, jeg nogensinde har redigeret. Mit materiale omfatter ca. 6000 ordsedler, og min redaktion fylder godt 60 ordbogsspalter. (ODS's redaktion fylder næsten det dobbelte).

Her vil jeg kun beskrive en enkelt betydning, den man finder i forbindelser af typen gå i skole, gå til doktor, gå på mosen. Typen er beskrevet af Peter Harder, Lars Heltoft og Ole Nedergaard Thomsen i en artikel om "Danish directional adverbs", og den er beskrevet af Lars Heltoft i en artikel om "Grammatikalisering af semantiske roller i dansk". Begge artikler er fra 1996. Jeg fik først artiklerne, efter at jeg selv havde redigeret typen, og jeg kunne da se, at det var velbegrunderet, at jeg havde udskilt typen som en særbetydning, med eget betydningsnummer. Men jeg kunne også se, at der var uoverensstemmelser mellem beskrivelsen i min redaktion og beskrivelsen i de to artikler.

Det karakteristiske for typen gå i skole er if. Harder mfl. (1996), at bevægelsesverbet gå er forbundet direkte med præp.-leddet (i skole), og at typen skifter betydning, hvis man indfører et stedsadverbium:

han gik i skole	han gik hen i skolen
han gik til doktor	han gik op til doktoren
han gik på mosen	han gik ud på mosen

Eksemplerne i de to søjler betyder ikke det samme: *Han gik i skole* kan kun være for at modtage undervisning, som skoleelev; *han gik til doktor* kan kun være for at konsultere doktoren, som patient; og *han gik på mosen* kan kun være for at arbejde der, som tørvegraver - mens *han gik hen i skolen*, *han gik op til doktoren* og *han gik ud på mosen* kan være i hvilket som helst ærinde. Til udtryksforskellen svarer der altså en indholdsforinkel: I den anden søjle

er der tale om en ren stedsbetydning, og gå op til doktoren svarer helt til gå op til naboen, gå op til udsigtstårnet, og hvad man i øvrigt kan gå op til. I den første søjle er der derimod tale om en (konventionel) social aktivitet eller handling, og jeg har i Ømålsordbogen beskrevet betydningen som "gå et sted hen og udføre eller deltage i en social aktivitet eller handling".

Heltoft (1996) og Harder mfl. (1996) har en lidt snævrere betydningsangivelse. Heltoft skriver, at typen omhandler "humane sociale relationer", og Harder mfl. skriver, at det centrale indhold er "make contact with". Disse definitioner kan siges at dække betydningen af gå i skole og gå til doktor, men næppe betydningen af gå på mosen. Enten har grammatikerne valgt at afgrænse typen snævrere, end jeg gør, eller også har de haft for snævert et materiale. Jeg tror, det er det sidste, der er forklaringen. (Og det er måske ikke usædvanligt: Grammatikere har den grammatiske teori og metode, men mangler et ordentligt materiale - mens ordbogsredaktørerne har et ordentligt materiale, men mangler den grammatiske teori og metode).

Den følgende liste bygger på mit materiale, men er ikke fuldstændig, og den kan betragtes som åben, for typen er produktiv. I vore dage kan man fx gå til amtsborgmesteren (jf. Heltoft 1996).

gå i (eller på) skov(en)	som skovarbejder
gå i haven	på havearbejde
gå i marken	på markarbejde
gå i roerne	på roearbejde
gå i stegerset	som kogekone
gå i kirke	som kirkegænger
gå i skole	som elev
gå i byen	på besøg som gæst
gå i brugsen	som kunde
gå i vandet	bade
gå på (eller i) mosen	som tørvegraver
gå på loen	som tærsker
gå på gården	som daglejer

gå på Scheelenborg	som daglejer
gå på landevejen	som vagabond
gå på torvet	som kunde
gå på beværtning	som kunde
gå på prædikestol(en)	som prædikant
gå på lokum	for at forrette sin nødtørft

gå for borde som opvarter, "gå-for-borde-pige"

gå til væveren	som kunde
gå til høker(s)	som kunde
gå til doktor(s)	som patient
gå til præst(en)	som deltager i konfirmationsforberedelse
gå til skole	som skoleelev
gå til kirke	som kirkegænger
gå til kro(s)	som krogæst
gå til alters	som altergæst
gå til bords	som deltager i spisning

Det fremgår af listen, at der er mange fraser, der ligesom *gå på mosen* refererer til en arbejdsaktivitet: *gå i skoven*, *gå i haven*, *gå i marken*, *gå i roerne*, *gå i stegerset*, *gå på loen*, *gå på gården* mfl.

Det fremgår endvidere, at subjektet altid har en veldefineret rolle: som skovarbejder, kirkegænger, skoleelev, kunde osv. - roller, der kan siges at udføre konventionelle sociale aktivitet eller handlinger.

Aktiviteterne er i reglen stedbundne, svarende til, at styrelsen betegner et sted: skoven, mosen, skolen, brugsen, kroen osv. Styrelsen kan dog også betegne en person i hans faglige egenskab: væveren, høkeren, doktoren, præsten osv. Og endelig kan styrelsen være et verbal-substantiv, fx *gå til dans*, *gå til læsning*, *gå på jagt*. Her betegner styrelsen ikke stedet for aktiviteten, men selve aktiviteten. (Jeg har ikke medtaget denne kategori på listen, og jeg vil ikke komme nærmere ind på den).

Subjektet er altid humant. Jeg har ganske vist nogle belæg på *kærne gik i vandet*, men det må opfattes som en spøgefuldt antropomorfisme. En ko kan ikke *gå i vandet*, den kan kun *gå ud i vandet*. Og tilsvarende kan en hund ikke *gå i seng*, den kan kun *gå op i sengen* og lægge sig. Den eneste undtagelse i mit materiale udgøres af hønsene. De har den vigtige sociale opgave at *gå på reden* for at ruge. *Hønen er gået på reden* er fuldt parallel med *præsten er gået på prædikestolen*.

Kommutationsforholdene er ikke helt så enkle, som det ser ud til hos Harder mfl. (1996). Nogle af fraserne har styrelse i nøgen form, dvs. non-referentiell styrelse. Fraser med non-referentiell styrelse kan i reglen ikke tilføjes et stedsadverbium:

gå til doktor	*gå hen til doktor
gå i skole	*gå hen i skole

Men der findes nogle få non-referentielle fraser, der kan:

gå i seng	gå op i seng
gå på lokum	gå ud på lokum
gå til bords	?gå ind til bords

I disse fraser sker der ikke betydningsskift ved tilføjelse af et stedsadverbium: *gå op i seng* og *gå ud på lokum* betegner det samme som *gå i seng* og *gå på lokum*, bortset fra, at der er tilføjet en retnings-angivelse. Der er tale om en social aktivitet i alle tilfælde.

Kommutationsforholdene ser altså således ud:

sted + social aktivitet	ren steds-betydning
gå på mosen	gå ud på mosen
gå til præsten	gå hen til præsten
gå i skole	gå hen i skolen
gå til doktor	gå hen til doktoren

gå på lokum = gå ud på lokum gå ud på lokummet
 gå til bords = gå ind til bords gå ind til bordet

I den første type *gå på mosen* / *gå ud på mosen* er det adverbiet, der er distinktivt element, men i den sidste type *gå ud på lokum* / *gå ud på lokummet* er det referentialiteten. (Det er påfaldende, at de non-referentielle fraser således har en "fast" betydning, uanset kontekst. Det gælder i det mindste for denne specifikke type. Om det også gælder generelt, tør jeg ikke sige.)

Der findes nogle få fraser uden steds-adverbium, som ikke har social aktivitetsbetydning, men ren steds-betydning. Det er leksikaliserede fraser som *gå i læ*, *gå til bys*, *gå til side*. De er ikke kommutable med tilsvarende fraser med stedsadverbium: *gå om i læ*, *gå ind til byen*, *gå ind til siden* - bortset fra retningsangivelsen. Denne type er ikke produktiv.

Mange af præp.-fraserne kan også indgå i forbindelse med et statisk verbum, fx:

dynamisk	statisk	
gå i marken	være i marken	på markarbejde
gå i kirke	være i kirke	som kirkegænger
gå i byen	være i byen	på besøg som gæst
gå på loen	stå på loen	som tærsker
gå på torvet	være på torvet	som kunde
gå til doktor(s)	være til doktor(s)	som patient
gå til kros	være til kros	som krogæst
gå til bords	sidde til bords	som spisende

Her finder man de samme udtryks- og indholds-alternationer som i de dynamiske forbindelser med *gå*:

sted + social aktivitet	ren steds-betydning
være i marken	være ude i marken

være på mosen være ude på mosen
 være til kros *være henne til kroen

Han var i marken betyder at 'han var på markarbejde', dvs. udførte en konventionel social aktivitet, mens *han var ude i marken* har ren stedsbetydning. "Så kan han for eksempel være ude og hente noget", som en af vores meddelere skriver.

I forbindelse med *til* er kommutationsforholdet kompliceret. Man kan muligvis sige *han var henne til kros*, med non-referentiel styrelse (jf. ovf.), men ikke **han var henne til kroen*, med kombination af statisk *henne* og dynamisk *til kroen*. (Derimod kan man sige *han var henne fra kroen*, med kombination af statisk *henne* og dynamisk (?) *fra kroen*. I nogle jyske dialekter kan det tilmed hedde *han var hen fra kroen*, jf. Jul Nielsen 1978).

I artiklen om semantiske roller skriver Lars Heltoft, at det er allativiske led, der kan indgå i typen *gå til lægen*. Han undtager dermed indirekte ablativiske led. Men der findes en række ablativiske fraser, der indgår i paradigme med tilsvarende allativiske fraser:

ablativisk	allativisk
gå af skole	gå i skole
gå af kirke	gå i kirke
gå af marken	gå i marken
gå af prædikestol(en)	gå på prædikestolen
gå af loen	gå på loen
gå fra borde(t)	gå til bords
gå fra skole	gå til skole
gå fra køkkenet	?gå i køkkenet

Betydningen af de ablativiske fraser er 'gå bort fra et sted og ophøre med en konventionel, social aktivitet eller handling'. Det er kun skoleelever der kan *gå af skole*, og kirkegængere der kan *gå af kirke*, osv.

Men kommutationsforholdene er lidt spegede ved de ablativiske fraser. I mange tilfælde kan man ikke indføje et steds-adverbium:

sted + social aktivitet	ren steds-betydning
gå af skole	[gå ud af skolen]
gå af kirke	[gå ud af kirken]
gå af marken	?gå ud af marken
gå af prædikestol(en)	gå ned af prædikestolen
gå af loen	gå ud af loen
gå fra borde(t)	?gå bort fra bordet
gå fra skole	?gå bort fra skolen

I højre søjle har to af fraserne - *gå ud af skolen* og *gå ud af kirken* - ikke steds-betydning, men betyder 'forlade, melde sig ud'. Og en del af de øvrige fraser er tvivlsomme. Højre søjle er altså defekt. Og i venstre søjle finder man næsten kun stivnede, leksikaliserede fraser. (Kun typen *gå fra køkkenet* er muligvis produktiv).

Allativiske og ablativiske fraser er translokale, dvs. de betegner bevægelse fra ét sted til et andet. Men nogle af fraserne med *på* og *i* (fx *gå på mosen*, *gå i haven*) anvendes ikke kun med translokal betydning (allativisk), men også med lokal betydning, om bevægelse på eller inden for et sted.

Det er velkendt, at verbet *gå* både kan indgå i fraser med lokal betydning og i fraser med translokal betydning, og at disse fraser har forskellig aktionsart (hvad der kommer til udtryk i perfektum), jf. fx:

han gik/har gået ude i haven	- lokal bevægelse, imperfektiv betydning
han gik/er gået ud i haven	- translokal bevægelse, perfektiv betydning

Alle fraser i mit materiale - eller næsten alle fraser - kan forekomme i sætninger med translokal, perfektiv betydning, fx (med eksemplerne angivet i perfektum):

translokal, perfektiv betydning

han er gået til kros
han er gået på mosen
han er gået på prædikestolen
han er gået i kirke
han er gået i skoven

Nogle af fraserne med *i* og *på* kan tillige forekomme med lokal, imperfektiv betydning. Det drejer sig om de fraser, hvor *gå* kan parafraseres 'gå og arbejde', fx:

lokal, imperfektiv betydning

nu har han gået i haven i to timer
nu har han gået på mosen hele formiddagen
nu har han gået i marken hele formiddagen

Disse fraser er kommutable med tilsvarende fraser med statisk verbum:

lokal, dynamisk betydning

han har gået i marken i to timer

lokal, statisk betydning

han har været i marken i to timer

hvor den første frase betegner aktivitet, den anden tilstand.

Og fraserne er kommutable med tilsvarende fraser med statisk steds-adverbium:

sted + social aktivitet	ren steds-betydning
han har gået i marken i to timer	han har 'gået ude i marken i to timer
han har gået på mosen hele dagen	han har 'gået ude på mosen hele dagen

De to søjler adskiller sig ikke kun ved +/- steds-adverbium, men også ved +/- tryk på *gå*. Det er bemærkelsesværdigt, at *gå i marken* beholder sit enhedstryk, selv om frasen har lokal betydning. Enhedstrykket må tolkes som udtryk for, at der foreligger en indholdsmæssig, begrebsmæssig enhed. Men der er ikke kommutation mellem :

han har 'gået på mosen hele dagen - med enhedstryk
 *han har 'gået på mosen hele dagen - uden enhedstryk

For den sidste type frase forekommer kun med subjekt, der betegner dyr, fx: *køerne har 'gået på mosen hele dagen*. Betydningen er her 'opholde sig, have sit opholdsted'. Denne betydning er leksikaliseret, hvad der bl.a. fremgår af, at man kan sige *køerne gik i fælden om natten*, selv om de formentlig lå ned det meste af natten. Og *ællingerne gik i dammen*, selv om de overhovedet ikke gik.

Man kan altså sige *kalvene 'går i haven*, hvis man har sat dem på græs i haven, men man kan ikke sige *Peter 'går i haven*. Det hedder enten *Peter 'går ude i haven* med ren steds-betydning eller *Peter 'går i haven* med social aktivitetsbetydning. Dyr kan *'gå i haven*, men ikke *ogå i haven*. Mennesker kan *ogå i haven*, men ikke *'gå i haven*. (Men betydningen 'have sit opholdssted' forekommer med humant subjekt og steds-adverbium, fx *han gik hjemme hos sin fader og moder hele vinteren*).

Frasen *gå på mosen* kan altså både betegne translokal bevægelse og lokal bevægelse. Og i nogle tilfælde kan det ikke afgøres, om det er den translokale eller den lokale betydning, der foreligger. Det gælder de tilfælde, der må tolkes som iterative, fx:

iterativ, translokal / lokal betydning

han gik på mosen i tre måneder

han gik i haven hele sommeren

han gik i skoven om vinteren og på gården om sommeren

Her kan det ikke afgøres, om der foreligger translokal eller lokal betydning. *Han gik på mosen i tre måneder* kan betyde, at 'han gik ud på mosen og arbejdede hver dag i tre måneder', eller at 'han gik ude på mosen og arbejdede hver dag i tre måneder'. Faktisk gør han jo begge dele. Og der er sammenfald på udtrykssiden mellem de 2 betydninger.

Gå på mosen kan altså bruges både om translokal bevægelse: *han er gået på mosen for lidt siden*, om lokal bevægelse: *han har gået på mosen i to timer*, og om det iterative: *han gik på*

mosen i tre måneder, med sammenfald mellem translokal og lokal betydning. Og i alle tilfælde er der enhedstryk.

Det kan tilføjes, at næsten alle fraser i materialet kan bruges iterativt, hvor det iterative opfattes som noget varigt, imperfektivt. Harder mfl. (1996) skriver, at der ofte skelnes mellem "transitional" (perfektiv) betydning og "non-transitional" (imperfektiv) betydning ved hjælp af referentialiteten, fx:

transitional (perfektiv)	non transitional (imperfektiv)
gå til lægen	gå til læge

Men denne skelnen er snarere undtagelsen end reglen if. mit materiale.

Den analyse, jeg har beskrevet ovenfor, har jeg omsat til følgende ordbogsredaktion:

- 11) i udtryk for at opsøge, udføre ell forlade en (konventionel, stedbunden) social aktivitet ell handling.
- 11.1) i udtryk for at gå et sted hen ell gå et sted og udføre ell deltage i en social aktivitet ell handling; i tryktabsforb m præp- led som fx *gå i skole, gå på mosen, gå til kros* (ofte om den sædvanemæssige, gentagne gang, opfattet som en varig aktivitet)
- Ø(alm): ..
- 11.2) i udtryk for at gå bort fra et sted og ophøre med en social, aktivitet ell handling; i tryktabsforb m præp-led som fx *gå af kirke, gå fra borde* Ø(alm): ..

De ablativiske udtryk er redigeret for sig selv under betydning 11.2, mens de allativiske og de lokale er behandlet samlet under 11.1, på grund af sammenfaldet i den iterative anvendelse. Af pladshensyn er der ikke gjort rede for kommutationsforhold og ikke henvist til rene steds-udtryk. Den grammatiske analyse er således delvis skjult i ordbogsartiklen.

Litteratur

- Harder, Peter, Lars Heltoft and Ole Nedergaard Thomsen. 1996. Danish Directional Adverbs. Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (red.). *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Heltoft, Lars. 1996. Grammatikalisering af semantiske roller i dansk. Rasmussen, Lone Schack (red.). *Semantiske roller*. Odense: Odense Working Papers in Language and Communication. No. 10.
- Jul Nielsen, Bent. 1978. Om stedsadverbium + fra i jyske dialekter. *Danske Folkemål* bd.21:131-138.
- Scheuer, Jann. 1995. *Tryk på danske verber*. RASK Supplement Vol. 4. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Institut for Dansk Dialektforskning (red.). 1992ff. *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Bd. 1ff.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

SPROGARTER OG SPROGFORANDRING I 1800-TALLET

Af Inge Lise Pedersen (Københavns Universitet)

"død år naturligt" således indleder Georg Brandes en gramfonplade optaget i 1913. Den er én blandt en række gramfonindspilninger med fremtrædende danskere som Anker Kirkeby tog initiativ til med henblik på at give eftertiden et autentisk kildemateriale til studiet af tiden kort efter århundredskiftet. For os lyder den udtale Georg Brandes anvender ikke særlig naturlig, og selv om han med sine 71 år var en ældre mand i 1913, virker det utroligt at det danske sprog skulle have ændret sig så meget på 80 år. Og så i munden på manden bag det moderne gennembrud. Forklaringen på den fremmedartede og i vore ører unaturlige udtale er at den repræsenterer den højtidelige foredragsstil. I 1913 var den gammeldags - Peter Jern-dorff, Brandes' jævnaldrende, kritiserede den voldsomt allerede før århundredskiftet - men i hele 1800-tallet spiller den en stor (omend i sproghistorien temmelig upåagtet) rolle.

Hvordan skildres 1800-tallets sproghistorie?

I beskrivelsen af rigsmålets historie i perioden 1750-1870 skelner Peter Skautrup mellem

"1. det dannede talesprog, hvis yderfelter er det 'korrekte' talesprog, som søger mod normen, og det dagligdags talesprog, der grammatisk (taget i videste forstand) tillader sig adskillige friheder og småafvigelser fra normen, og 2. det vulgære talesprog, karakteristisk for de efter samfundets almindelige målestok åndeligt og sædvanligvis også socialt laverestående individer. Grænsen er flydende" (Skautrup III 1953:224f.).

Det første underafsnit i kapitlet hedder "Dannet sprog og vulgært sprog". Det er de to tale-sprogssfærer der modstilles og hvis udtale kommenteres. Senere i kapitlet omtales talersprog og prædikensprog, men ikke på udtaleniveauet (bortset fra et par ord om den særlige præstebe-toning med tryk på andetleddet i ord som taksigelse):

"Om talernes sprog lader sig næppe sige noget generelt. Det er helt bestemt af manden og emnet og spænder fra den lyriske og stemningsbårne improvisation til den saglige og stemningsforladte fremlæggelse af fakta, men for det store flertal gælder det dog nok, at man i ikke ringe grad er undergivet indflydelse fra skrift-sproget, hvad der vel